

Základní cíl i výzkumná metoda přitom zůstávají stejné jako v minulosti. Prostřednictvím terénního výzkumu, založeného na dlouhodobém pobytu mezi příslušníky zkoumané komunity, se antropologové snaží dosáhnout poznání „světa těch druhých“ a přispět tak k účinné transkulturní komunikaci. Rozšíření spektra antropologických výzkumů na moderní industriální společnosti navíc umožňuje postihnout naši vlastní kulturu a dospět k hlubšímu pochopení existence člověka na sklonku druhého tisíciletí.

Tato kniha je určena především posluchačům humanitních fakult, zejména studentům kulturologie, etnologie, archeologie, sociologie, pedagogiky, psychologie a filozofie. Těm všem by měla posloužit jako úvod do studia antropologických teorií člověka, společnosti a kultury. Současně se obrací k široké odborné i laické veřejnosti, aby jí poskytla ucelenou představu o předmětu, metodách a vývojových proměnách anglosaské sociální a kulturní antropologie. Při prezentaci významných antropologických osobností jsme se úmyslně zaměřili na americkou, britskou a francouzskou antropologii, neboť představuje reprezentativní vzorek stavu a úrovně antropologického myšlení. Jsme si plně vědomi nejednotnosti v užívání pojmů sociální antropologie a kulturní antropologie v Americe a Evropě. Pro zjednodušení našeho výkladu jsme se proto přiklonili k tradiční klasifikaci, která respektuje skutečnost, že sociální antropologie se rozšířila na území Velké Británie (včetně jejich bývalých dominií) a v kontinentální Evropě. Oproti tomu s kulturní antropologií se dnes setkáme zejména ve Spojených státech, odkud pronikla do ostatních částí Ameriky.

Za výchozí bod výkladu antropologických teorií člověka a kultury jsme zvolili vznik **antropologického pojmu kultura**, přijetí doktríny **kulturního relativismu** a rozpracování metody terénního výzkumu. Uvedení triády kategorií **kultura – kulturní relativismus – terénní výzkum** do vědy o člověku, společnosti a kultuře podle našeho názoru učinilo v průběhu 20. století z kulturní a sociální antropologie jednu z nejprogresivnějších společenských věd. Vlastní jádro této knihy tvoří analýza nejvýznamnějších antropologických škol a směrů – **klasického evolucionismu, difuzionismu, konfiguracionismu, psychologické antropologie, funkcionalismu, strukturalismu, neoevolucionismu, ekologické antropologie a nové etnografie**. Proměny jednotlivých antropologických teorií člověka a kultury prezentujeme na pozadí osudů nejvýznamnějších světových antropologů. Tento přístup nám umožňuje prokázat hypotézu, že to byli právě sociální a kulturní antropologové, kteří učinili z vědy o člověku a kultuře skutečný předvoj společenských věd a zásadním způsobem přispěli k uznání principu **kulturní plurality** – jednoho z pilířů postmoderny. Bohužel, v České republice, která dala světu řadu vynikajících antropologů (L. Pospíšil, P. L. Garvin, L. Holý, A. Gellner, P. Skalník aj.), není dosud sociální a kulturní antropologie v plném rozsahu institucionalizována. Je naším přáním, abychom touto knihou přispěli k dalšímu rozvíjení sociální a kulturní antropologie ve střední Evropě.

2 Předmět a metody sociální a kulturní antropologie

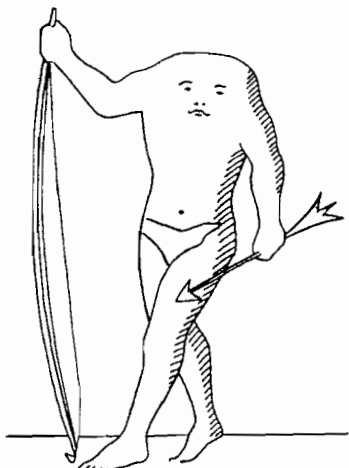

2.1 Ideové zdroje sociální a kulturní antropologie

Ideové zdroje sociální a kulturní antropologie lze nalézt v pracích vědců, kteří se programově zabývali studiem světa „těch druhých“. Se snahou konceptualizovat sociální svět v pojmech „**my**“ a „**oni**“ se setkáváme ve všech společnostech. Není jistě náhodou, že většina přírodních národů označovala svůj kmen slovem „lidé“, zatímco okolním etnikům uštěďřovala pejorativní označení, která punc lidství stírala. Cizí kmeny a společnosti byly označovány jako „nepřítelé“, „opičáci“, „všiváci“ a podobně. S analogickým přístupem k diferenciaci sociálního světa se můžeme setkat v antickém starověku, který měl pro cizince označení „barbar“. Pád Říše západorožské a vznik raných „barbarských“ feudálních států na území křesťanské Evropy samozřejmě znamenal konec tendence dělit společnosti na „**my**“ a „**oni**“. Znovu a znovu totiž přicházeli cizinci, jejichž víra a životní způsob vyvolávaly v obyvatelích středověké Evropy nedůvěru nebo odpor. Typickým výrazem takových postojů jsou středověká židovská ghetta nebo přímá vojenská konfrontace s tehdy expandující arabskou kulturou.

Novou kapitolu v dějinách evropské vědy o člověku a kultuře znamenalo století velkých zámořských objevů. Úspěšné plavby Kryštofa Kolumba, Vasca da Gama a Fernãoa de Magalhãese otevřely před užaslými zraky Evropanů pestrý svět exotických kultur Nového světa, Afriky a Tichomoří. Tato zkušenost se samozřejmě promítla do nové konceptualizace sociálního světa. Starověkého „barbara“ vystřídal novověký exotický „divoch“, který byl ve jménu křesťanské morálky a civilizačního pokroku převychováván a vykořisťován.

Na sklonku 17. století, pod vlivem zpráv o cizích zemích a neznámých kulturách, byli učenci nuceni připustit, že evropské hodnoty a normy nemusí být absolutně platné a pravdivé. Konfrontace se světem cizích kultur navíc vedla k úvahám nad smyslem evropské kultury. Zpochybnění **evropocentrismu** ve svých důsledcích znamenalo útok na **etnocentrismus** – odvěkou lidskou tendenci poznávat, hodnotit a interpretovat svět z perspektivy kultury vlastního společenství. V průběhu 18. století se tak v dílech osvícenských filozofů setkáváme se zárodky doktríny **kulturního relativismu**, který vyrůstá

Středověké představy o obyvatelích neznámých zemí byly fantastické. Na obrázku akefalus – bezhlavý člověk z ostrovů v Indickém oceánu.

z tolerance ke způsobu života cizích společností a programově respektuje existenci odlišných hodnot, norem a idejí. Mezi průkopníky kulturního relativismu a předchůdce moderní vědy o cizích kulturách z tohoto hlediska patří například Giambattista Vico, John Locke, Anne Robert Jacques Turgot, François Marie Arouet–Voltaire, Charles Louis de Secondat Montesquieu a Claude Adrien Helvétius. Seznamte se podrobněji s jejich přínosem ke konstituování vědy o člověku a kultuře.

K zakladatelům novověké antropologie patří anglický filozof John Locke (1632–1704). Ve svém spise *Zkoumání lidského rozumu* (1690) odmítl Descartovo učení o vrozených idejích a za základní zdroj poznání označil lidskou zkušenost. Lockovo tvrzení, že si člověk osvojuje poznatky a pravidla chování v průběhu sociálního učení, de facto otevírá jeden ze základních tematických okruhů psychologické antropologie – problematiku **socializace** a **enkultura**. Lockův kulturní relativismus popírající vrozené pravdy jako základ sociálních norem a pravidel byl úzce spjat s principem tolerance. Svědčí o tom například jeho *Dopis o toleranci* (1685–1686), v němž vylíčil toleranci jako základní atribut opravdové církve.

Na Lockův kulturní relativismus navázal především francouzský politik a ekonom Anne Robert Jacques Turgot (1727–1781), který upozornil na determinující roli kultury. Podle jeho názoru není možné chápat výchovu jako pouhý přenos informací od rodičů a učitelů, neboť děti formuje také vnější sociální a životní prostředí. Pro konstituování kulturního relativismu je významný Turgotův předpoklad **psychické jednoty lidstva**. Podle Turgota příslušníci tzv. „primitivních kultur“ disponují stejnými psychickými dispozicemi jako civilizované národy. Existencí odlišných vzorců chování a myšlení u různých společností je proto nutné vysvětlovat rozdíly ve výchově, nikoli vrozenými psychickými dispozicemi.

Setkání Evropanů s příslušníky cizích kultur mělo velice často podobu agresivní konfrontace.

Uznání **plurality kultur** ve svých důsledcích znamenalo pro evropské učence metodologickou výzvu, které se v plném rozsahu zhostila až sociální a kulturní antropologie 20. století. Již v první polovině 18. století se však setkáváme s prvními pokusy o programové srovnávání zvyků a institucí různých společností. Jako první použil **komparativní metodu** při studiu přírodních národů francouzský jezuita a misionář Joseph François Lafitau (1681–1740). S jistou nadsázkou je možné Lafitaua označit za zakladatele systematického etnografického studia severoamerických indiánů. Vydání jeho práce *Obyčeje amerických divochů ve srovnání s obyčeji nejzazších dob* (1724) představuje kvalitativní zvrát v dějinách vědy zabývající se studiem cizích kultur. Lafitau v mezikulturní perspektivě podal podrobný obraz rodového zřízení, které označil za univerzální jev prvobytné společnosti. Svou práci napsal na základě pětiletého pobytu mezi indiány kmene Irokézů. Při zpracování své knihy Lafitau efektivně využil také informace Julienu Garniera – jezuita, který prožil mezi kanadskými indiány (Hurony) téměř šedesát let svého života. Lafitau neomezil svůj zájem na studium indiánské kultury, nýbrž originálním způsobem ji srovnával se zvyky a institucemi starověkých národů. Na základě zjištění, že Irokézové disponují podobnými znalostmi jako evropské a asijské kultury, formuloval hypotézu, že původní pravlasti amerických indiánů byl Starý svět. Podle Lafitaua v průběhu migrace do Nového světa došlo k „degenerativním“ proměnám původní vyspělé kultury a ztrátě víry v jediného Boha. Přesto se v kultuře amerických indiánů zachovaly pozůstatky evropských zvyků a obyčejů. Tyto „kulturní fragmenty“ se staly předmětem komparace se zvyky a institucemi antického starověku. Lafitau opo-

noval autorům, kteří považovali „barbarské národy“ za společnosti bez Boha, náboženství, zákona a rozvinutých forem vlády. Podle jeho názoru lze v kultuře přírodních národů identifikovat pozůstatky uctívání nejvyšší bytosti i existenci sociálního řádu.

Zvláštní místo mezi učiteli, kteří inspirovali vznik moderní vědy o společnosti a kultuře, zaujímá italský filozof Giovanni Battista Vico (1668–1744). Vica je možné označit za tvůrce moderní **teorie cyklického vývoje** národů a kultur. Myšlenka neustálého historického koloběhu nebyla zcela nová. Koncept cyklického vývoje, podle níž po kulturním růstu a rozkvětu následuje úpadek, rozpracoval již řecký historik Polybios. V novověké historiografii a filozofii to však byl právě Vico, kdo vtiskl této antické myšlence argumentační jasnost a intelektuální přesvědčivost.

Podle Vica se společnost vyvíjí na základě vnitřních, zákonitých příčin a za zdánlivým dějinným chaosem lze nalézt koherenci a racionální řád. Každý národ prochází třemi základními epochami – božskou, heroickou a lidskou. Tyto vývojové fáze jsou analogické obdobím lidského života – dětství, mládí a zralosti. Stát údajně vzniká až v heroickém období a je spjatý s vládou aristokracie. V lidské epoše je vystředán demokratickým státem, v němž vítězí svoboda a přirozená spravedlnost. To je podle Vica vrchol vývoje lidstva, po kterém následuje mravní úpadek a návrat do původního barbarství. Odtud znovu začíná progresivní vzestup a další koloběh. Není jisté náhodou, že cyklická koncepce dějin našla své přívržence mezi sociálními a kulturními antropology, kteří se zabývali studiem vzniku, vývoje a zániku konkrétních sociokulturních systémů v čase a prostoru. Vico totiž jako jeden z prvních formuloval teorii plurality kultur. Podle Vica si při studiu dějin musíme být vědomi toho, že jednotlivé kultury se od sebe odlišují. Otázky, které si kladli Řekové doby Homérovy, se liší od otázek, jež si kladli Římané, Číňané nebo Evropané žijící na sklonku středověku. Hodnoty, normy a ideje různých kultur se totiž odlišují v čase a prostoru.

Cyklická koncepce dějin nebyla jedinou teorií objasňující evoluci lidské kultury. Podstatně vlivnější se stala osvícenská **doktrína nepřetržitého lineárního pokroku**. Mezi zakladatele teorie lineární evoluce patřil francouzský filozof Jean Antoine de Condorcet (1743–1794). Ve svém hlavním díle *Nástin historického obrazu pokroku lidského ducha* (1795) rozpracoval koncepci dějin jako nepřetržitého pokroku, jehož zdroj tkví v nárůstu lidského vědění. Condorcet rozděluje dějiny lidstva do 10 epoch, z nichž tři zahrnují období prvobytné společnosti. První epocha zahrnuje období rodové společnosti, ve které byl způsob obživy založen na lovu a rybolovu. Druhá epocha zahrnuje období přechodu od pastevectví k zemědělství. Třetí epocha zahrnuje období rozvoje zemědělství až do vynálezu písma.

Druhým významným osvícenským myslitelem, který přispěl k rozpracování koncepce dějin jako nepřetržitého pokroku, byl skotský filozof a historik Adam Ferguson (1723–1816). Ve svých dílech *Rozprava o dějinách občanské společnosti* (1768) a *Základy mravních a politických věd* (1792) položil základy vědy o společnosti. Podle H. E. Barnese je Ferguson prvním skutečným historickým sociologem. Na evolucionistickou antropologii měl vliv zejména svojí koncepcí vývoje, který prochází stadii **divoštví, barbarství a civilizace**.

Ke vzniku vědy o cizích kulturách přispěli také němečtí osvícenci, kteří mají svůj podíl na konstituování tematické oblasti označované jako „**Völkerkunde**“ (věda o národech). Od 60. do 80. let 18. století němečtí a rakouští vědci programově budovali disciplínu, označovanou jako „**ethnographia**“ (1767) nebo „**Ethnographie**“ (1771). Tyto pojmy se objevovaly jako novorečká synonyma „Völkerkunde“, zejména v dílech historiků působících na univerzitě v Göttingenu. O něco později se v díle slovenského právního historika Adama Františka Kollára (1783) a švýcarského teologa Alexandra Césara Chavannese (1787) objevuje pojem „**ethnologie**“, který dodnes funguje jako alternativní označení sociální a kulturní antropologie.

Popularita vědy o cizích kulturách byla posílena zámořskými objevy v Pacifiku, zejména zprávami z Tahiti, které vedly k další romantizaci přírodních národů. Vědci v Německu, Rakousku, Švýcarsku, Rusku, Rakousku, Nizozemí a Francii na sklonku 18. století rozpracovali předmět a terminologii nové badatelské oblasti. Slovník nové disciplíny rychle pronikl také do Velké Británie a Spojených států. Ve Francii přispěla ke studiu přírodních národů skupina filozofů, později známých jako *Ideologové (Idéologues)*, kteří v roce 1799 založili *Společnost pozorovatelů člověka (Société des Observateurs de l'Homme)*. Tito vědci již doporučovali při studiu exotických kultur pobývat ve zkoumaných společnostech a učit se jejich jazyk. O zájmu, který studium přírodních národů vyvolalo, svědčí zakládání etnografických muzeí a etnologických společností v první polovině 19. století. K vybudování moderní vědy o člověku, společnosti a kultuře však přispělo především vytvoření antropologického pojmu kultura, který se stal centrální kategorií sociální a kulturní antropologie.

2.2 Vznik antropologického pojmu kultura

Pojem kultura má svůj etymologický původ v antickém starověku. Vznikl z latinského „**colo**“, resp. „**colere**“, a byl původně spojován s obděláváním zemědělské půdy (agri cultura). Novou dimenzi pojmu kultura odkryl slavný římský filozof Marcus Tullius Cicero (106–43 př. n. l.), když v *Tuskulských hovorech* (45 př. n. l.) nazval filozofii **kulturou ducha** („cultura animi autem philosophia est“). Tím položil základ pojetí kultury jako charakteristiky lidské vzdělanosti.

Ve středověku se pojmu kultura pro označení kultivace lidských schopností příliš neužívalo. Pokud se přece jen s pojmem kultura v tomto období setkáme, pak má silný náboženský obsah. V dílech některých křesťanských autorů vystupuje slovo kultura ve smyslu uctívání (cultus deorum).

Nástup renesance a humanismu znamenal i znovuzrození antického významu pojmu kultura. Filozofie, věda i umění se orientovaly na existenci člověka, na rozvoj jeho tvořivých schopností a subjektivní moci. Ve spojitosti

s kultivací a vzděláním člověka se znovu setkáváme s užíváním pojmu kultura pro označení sféry pozitivních hodnot, které přispívají k zdokonalování lidských schopností.

V průběhu 18. století se v germanizované podobě pojem kultura (Kultur) rozšířil do děl osvícenských filozofů a historiků. Kultura je v této době již poměrně jednoznačně chápána jako oblast lidské existence, která stojí v protikladu k přírodě. Osvícenské pojetí kultury, které zdůrazňuje spíše **zdokonalování lidských schopností** než stav a podmínky sociálního života, bylo dále rozvíjeno v poslední čtvrtině 18. století v dílech německých univerzálně orientovaných historiků.

Odvrat od původního hodnotícího významu pojmu kultura a zrození moderního globálního antropologického pojetí kultury je spjaté s dílem drážďanského historika Gustava Friedricha Klemma (1802–1867). Vydání jeho deseti-svazkových *Všeobecných kulturních dějin lidstva* (1843–1852) a dvousvazkové *Všeobecné vědy o kultuře* (1854–1855) znamená výrazný zvrat v používání pojmu kultura ve speciálních vědách. Klemmovo vymezení kultury je možné považovat za prototyp klasických antropologických popisných výčtových definic kultury: „Usiluji o to, abych prozkoumal a určil postupný vývoj lidstva od jeho nejneumělejších prvních počátků až po organické vytváření národů ve všech ohledech, to jest co se týče zvyků, znalostí a obratností, domácího a veřejného života v míru i ve válce, náboženství, věděni a umění.“¹

Klemmova schopnost zevšeobecňovat a teoretizovat byla omezená, neboť měl zájem především o popis faktografického materiálu. Jeho pojetí kulturních dějin má proto výrazně etnografický charakter. Klemmův způsob užívání pojmu kultura však v sobě zrcadlí již požadavky rodících se empirických věd o společnosti. Význam kultivování se zcela vytrácí, pozornost je věnována stavu a stadiím kultury. V jistém smyslu Klemm dovršil první etapu konstituování dějin kultury, jejíž počátek je spjat s Voltairovým *Esejem o mravech a duchu národů* (1769). Klemm o tom říká, že „to byl Voltaire, kdo první nechal stranou dynastie, posloupnosti králů a bitev, a hledal, co je v dějinách podstatné, totiž kulturu, tak jak se projevuje ve zvycích, ve způsobech víry a ve formách vlády“.²

Po Klemmově vystoupení již nemůže být pochyb o uznání pojmu kultura v pracích německy píšících historiků. Kvalitativní zvrat v používání pojmu kultura v anglosaských zemích je spjat s dílem anglického antropologa Edwarda Burnetta Tylora. Ten, poučen německou etnografií a historiografií, koncentruje klasické Klemmovo vymezení kultury do první formální antropologické definice kultury: „Kultura nebo civilizace ... je komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti.“³

Tylorova definice kultury představuje počátek vědecké revoluce. Změnila vztah pojmu kultura k dosavadní teorii a metodologii speciálních věd o kultuře a učinila z něj nástroj kvalitativně nového přístupu ke studiu sociokul-

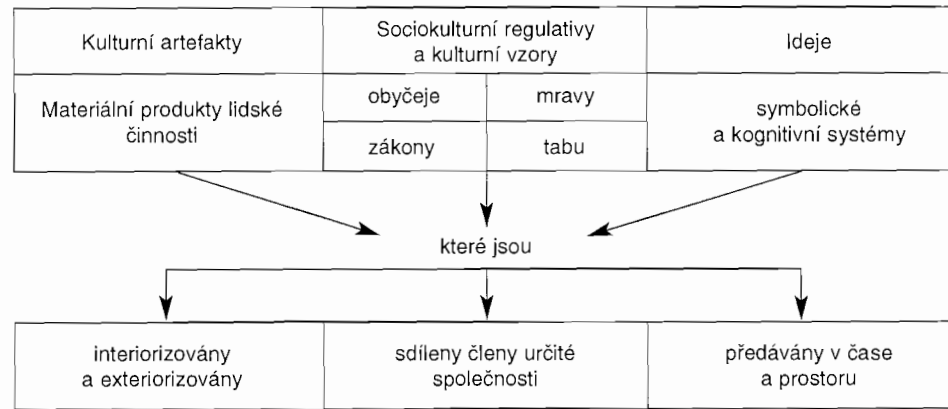
turních jevů. Pojem kultura začal být užíván k označení třídy věcí a jevů, jimiž se člověk odlišuje od zvířete. Studium kultury z antropologického hlediska není tedy omezeno pouze na oblast pozitivních hodnot, které člověka kultivují a humanizují, ale zahrnuje všechny nebiologické prostředky a mechanismy, jejichž prostřednictvím se lidé adaptují na vnější prostředí. Kultura z tohoto hlediska vystupuje jako specifický lidský atribut – způsob přetváření světa člověkem. S odstupem času lze konstatovat, že Tylorova definice kultury nikdy nezestárla, ale naopak se stala výchozím bodem většiny moderních antropologických teorií kultury.

2.3 Typologie pojmu kultura

Zrození antropologického pojetí kultury ovšem neznamenalo zánik a opuštění tradičního axiologického (hodnotícího) významu tohoto pojmu. Ve filozofii, uměnovědních disciplínách i běžném jazyce se i nadále často používá pojmu kultura v jeho původním, humanistickém hodnotícím smyslu. Obecně lze konstatovat, že v současné odborné literatuře převládají tři základní přístupy k vymezení rozsahu a obsahu pojmu kultura:

1. Tradiční **axiologické pojetí kultury**, vycházející z humanistické a osvícenské tradice používání tohoto pojmu ve filozofii a uměnovědách. Axiologická koncepce kultury je výrazně hodnotící. Omezuje rozsah třídy kulturních jevů pouze na sféru pozitivních hodnot, které přispívají ke kultivaci a humanizaci člověka a k progresivnímu rozvoji lidské společnosti. Do kultury jsou tak tradičně zahrnovány zejména takové oblasti duchovních hodnot společnosti jako umění, věda, literatura, osvěta, výchova, ušlechtilé a pokrokové ideje apod.
2. Globální **antropologické pojetí kultury**, zahrnující do kultury nejen pozitivní hodnoty, ale všechny nadbiologické prostředky a mechanismy, jejichž prostřednictvím se člověk jako člen společnosti adaptuje k vnějšímu prostředí. Antropologické pojetí kultury nemá hodnotící funkci. Díky tomu lze charakterizovat a klasifikovat různá společenství v čase a prostoru podle jejich specifických kulturních prvků a komplexů. To umožňuje komparativní výzkum **sociokulturních systémů** (kultur, subkultur, kontrakultur) v čase a prostoru. Být kulturním antropologem z tohoto hlediska znamená studovat způsob života typický pro určitou společnost. Antropologické pojetí kultury chápáné jako systém **artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí** sdílených a předávaných členy určité společnosti se prosadilo zejména v sociální a kulturní antropologii, archeologii, etnografií, etnologii, sociologii, psychologii a kulturologii.

Schema 1 Třída kulturních jevů

Do třídy kulturních jevů z antropologického hlediska patří materiální produkty cílevědomé práce (artefakty), naučené vzory chování (sociokulturní regulativy) a myšlenkové systémy (ideje).

3. **Redukcionistické pojetí kultury** zahrnuje velké množství přístupů, pro které je typická snaha omezit rozsah pojmu kultura pouze na určitý výsek sociokulturní reality. Snaha vymezit antropologický pojem kultury tak, aby zahrnoval méně a odhaloval více, je charakteristická například pro přístupy rozvíjené v rámci směrů současné kognitivní a symbolické antropologie. V protikladu ke globálnímu pojetí kultury jsou rozvíjeny zejména sémiotické přístupy, které redukují pojem kultura na systém znaků, symbolů a významů, sdílených členy určité společnosti.

2.4 Metody studia kultury v antropologii

Sociální a kulturní antropologie se v průběhu 20. století rozvíjela jako disciplína programově studující rozmanitost lidských kultur. Ponechme nyní stranou skutečnost, že britští sociální antropologové preferovali ve svých výzkumech jinou terminologii a úhel pohledu než američtí kulturní antropologové. To podstatné, co obě disciplíny vždy spojovalo, byla snaha anglosaských antropologů pochopit způsob života cizích společností prostřednictvím terénního výzkumu. O tom, že terminologické sblížení britské sociální antropologie a americké kulturní antropologie i nadále pokračuje, svědčí snaha sjednotit tyto příbuzné disciplíny pojmem **sociokulturní antropologie**.

Základy vědy o kultuře mimoevropských národů a etnik položili již ve druhé polovině 19. století evolucionističtí antropologové a etnologové. Většinou se jednalo o kabinetní vědce, kteří své knihy psali na základě sekundár-

ních dat a informací – zpráv cestovatelů, misionářů a pracovníků koloniální správy. Z tohoto hlediska je možné klasický evolucionismus označit za protoantropologickou fází výzkumů člověka, společnosti a kultury. Kvalitativní zvrat v dějinách antropologie způsobilo zavedení **terénního výzkumu**, založeného na empirickém sběru dat přímo mezi příslušníky studovaných kultur. V britské sociální antropologii rozpracovali metodu terénního výzkumu B. Malinowski a A. R. Radcliffe-Brown. Ve Spojených státech etabloval terénní výzkum F. Boas a jeho žáci, kteří prováděli studium indiánských kultur na základě dlouhodobých pobytů mezi členy domorodých kmenů. Jádrem terénních výzkumů se stalo **zúčastněné pozorování** – antropologova přímá participace na každodenním životě lidí, které studuje.

Tradičním předmětem výzkumu sociální a kulturní antropologie byla kultura **preliterárních společností**. V současné době ale antropologové rozšířili spektrum svých výzkumů také na moderní společnosti. V souvislosti s aplikací antropologických metod na výzkum městského způsobu života dokonce vznikla nová tematická oblast – **antropologie města** (urbánní antropologie). Robert F. Murphy ilustruje rozsah současné antropologie na příkladu jednoho univerzitního oddělení, které své studenty vyslalo na terénní mise na Novou Guineu studovat mužské a ženské role, do městské obytné čtvrti zkoumat společenské vztahy vozíčkářů, do povodí brazilské Amazonky analyzovat ekologii lovu, do nemocnice v hlavním městě sledovat proměny identity u lidí po plastické operaci, do dolů v Andách studovat třídní vztahy, do brazilského města popsat nová náboženství, do kolumbijské vesnice probádat společenský systém pěstitelů kávy, na Saharu zkoumat tuarežské kováře a do jižní Afriky studovat zavádění programu zdravotní prevence.⁴ Již z tohoto výčtu je evidentní, že doba, kdy antropologovi k terénnímu výzkumu stačil pouze kůň a oděv studovaných domorodců, je nenávratně pryč. Dnes lze velice rychle cestovat za „domorodci“ městskou dopravou nebo putovat řadu dní do míst izolovaných od bezprostředního vlivu západní civilizace.

Dlouhodobé intenzivní terénní výzkumy vyžadují, aby antropolog strávil mezi příslušníky studované kultury více než jeden rok. To umožňuje zachytit proměny dané společnosti v kontextu proměn jednotlivých ročních období. Avšak ani celoroční pobyt nemůže být zárukou, že antropolog zachytí všechny typické kulturní jevy a procesy. Proto se často antropologové k domorodcům opakovaně vrací. To jim umožňuje sledovat proměny studované kultury v čase. Příprava na terénní výzkum vyžaduje nejen získat nezbytnou materiální výbavu, ale také seznámit se s poznatky, které byly do té doby o studované kultuře získány. Důležité je také získání jazykové kompetence, aby antropolog nebyl odkázán pouze na překladatele. Cílem výzkumu je testování předem stanovených hypotéz nebo sběr zcela nových poznatků umožňujících formulovat nové hypotézy, vytvářet teorii a přispívat tak porozumění dosud neznámým aspektům studované kultury.

Při vstupu do zcela odlišné kultury musí antropolog odložit „brýle etnocentrismu“ a snažit se neposuzovat ji podle kulturních standardů své vlastní kultury. **Etnocentrismus** je kulturní univerzálie. Všude na světě si lidé myslí, že pouze jejich kulturní normy a obyčejy jsou správné a pravdivé. V opozici k etnocentrismu antropologové formulovali doktrínu **kulturního relativismu**, který chápe každou kulturu jako jedinečnou entitu. Proto by neměly být zvyky, hodnoty a normy jedné kultury kodnoceny podle měřítek jiné kultury. Kulturní relativismus tak vede antropology k tomu, aby konkrétní kulturní elementy a komplexy vždy posuzovali v kontextu kultury, která je vytvořila. Kulturní relativismus ale neznamená relativismus morální, neboť ani antropologové nemohou ignorovat mezinárodní měřítka spravedlnosti a morálky. To, že antropologové někdy studují takové zvyky, jako jsou mučení, kanibalismus nebo zabíjení dětí, ještě neznamená, že s nimi souhlasí. Již při volbě terénu má každý antropolog možnost rozhodnout, zda kulturní praktiky jeho potenciálních domorodců nejsou v rozporu s jeho morálním přesvědčením. Mnozí antropologové zohledňují právě toto kritérium při volbě místa, kde budou svůj výzkum realizovat.

Stejně jako turisté, kteří se poprvé ocitli ve zcela odlišné kultuře, i antropologové mohou zažít při setkání s novou kulturní realitou „**kulturní šok**“. Jeho zdrojem je konfrontace se světem zcela odlišných ideových, normativních a jazykových významů. Člověk se může řadu dní i týdnů cítit odcizený, bezradný a ztracený v cizí kultuře, která mu neumožňuje využívat jeho vlastní zkušenost a odhadnout chování jeho okolí. Pro příslušníky západní kultury je například složité žít ve světě bez elektřiny, chlazených nápojů, splachovacích záchodů, postelí a všech ostatních vymožeností, jež jsou v naší kultuře považovány za samozřejmost.

Americký antropolog Conrad Phillip Kottak popsal svou adaptaci na kulturní šok, který zažil v době svého terénního výzkumu v Brazílii, následujícími slovy: „Zvuky, podněty, světla, zápachy a chutě života v severovýchodní Brazílii v Arembepe se pomalu stávaly známější. Postupně jsem přijal fakt, že jediný toaletní papír, který byl dostupný za přijatelnou cenu, měl strukturu skelného papíru. Přivykl jsem tomuto světu, ve kterém vesnickým dětem kapaly z nosu kapičky hlenu, kdykoli se v Arembepe objevila chřipka. Svět, kde ženy s pŕvabně se houpajícími boky nosí bez námahy na hlavě osmnáctilitrové petrolejové kanystry s vodou, kde si chlapeč pouštějí draky a baví se chytáním much do holých dlaní, kde staré ženy kouří dýmku, kde majitelé obchodů nabízí kachacu (běžný rum) v devět hodin ráno a muži během líného odpoledne, kdy se nerybaří, hrají domino. Navštívil jsem svět, kde veškerý život pocházel z moře, kde v jedné laguně muži loví ryby, ženy společně perou prádlo, myjí nádoby a zároveň se tam koupou.“⁵

K tomu, abychom zažili kulturní šok, ale nemusíme cestovat do exotických zemí. Intenzivní kulturní šok nás může postihnout i při studiu některých subkultur v naší vlastní společnosti. Není to tak dávno, co naše pracoviště při studiu chodu jedné nejmenované pražské továrny využilo k získání dat zúčastněného pozorování. Spolupracovníci, kteří tento výzkum realizovali, byli po týdnu participace na standardních aktivitách dělníků zcela vyčerpáni. Svůj zážitek charakterizovali jako „neuvěřitelnou cestu do počátků průmyslové revoluce“.

Kulturní šok ale není jediným problémem, se kterým se antropolog po vstupu do terénu setkává. Vstup cizince do komunity je pro domorodce zátěžovou situací. Je totiž člověkem, který „nemá minulost“ a nevyznává „idoly kmene“. Jinými slovy, každý nový příchozí může pro domorodce představovat potenciální ohrožení. Antropologovi trvá delší dobu, než získá jejich důvěru a vybuduje si v novém prostředí sociální roli, která mu umožní realizovat zúčastněné pozorování. Výzkumníkovi, přestože poctivě přiznal cíle svého výzkumu, mohou být zpočátku připisovány nejrůznější motivy pobytu. Optimální situace je dosaženo teprve tehdy, když se jeho přítomnost stane součástí každodenního života.

Pokud antropolog neovládá dobře domorodý jazyk, vzniká mu problém při volbě tlumočnicka. Tito lidé často bývají díky své dvojjazyčnosti okrajovými členy společnosti. Překladatel navíc funguje jako filtr, kterým procházejí výzkumníkovy otázky i odpovědi dotazovaných. Je proto žádoucí, aby antropolog dosáhl co nejrychleji takového stupně jazykové kompetence, který mu umožní rozšířit zúčastněné pozorování o vlastní **práci s informátory**. Za informátora může být považován kterýkoli příslušník studované kultury, s nímž výzkumník mluví nebo interaktivně jedná. Většina antropologů ale velice brzy zjistí, že někteří domorodci se o jejich práci zajímají více než ostatní a jsou schopni efektivněji pomoci při sběru a interpretaci empirických dat. Tito „**klíčoví informátoři**“ mají schopnost vysvětlit a zobecnit svoji kulturu a umožňují tak výzkumníkovi pochopit jejich svět. Při volbě přátel a informátorů musí být antropolog velice opatrný, aby se jeho nejbližším spolupracovníkem nestal například místní blázen nebo opilec. V průběhu práce s informátory se antropologové snaží co nejvíce zachytit jejich vnímání a výklad světa. Tento postoj, aspirující na popis kultury z perspektivy domorodců, v jejich pojmech a taxonomiích, je v současné antropologii označován jako emická deskripce kultury.

Zúčastněné pozorování a práce s informátory nejsou jedinými metodami užívanými v terénním výzkumu. Mezi další zdroje antropologických dat patří **genealogická metoda** (umožňující rekonstrukci vztahů mezi příbuznými), **životopisy** příslušníků studované kultury (life history), psychologické **projekční testy**, **případové studie**, **obsahová analýza** dokumentů, **dotazníky**, dokumentární **film** a **fotografie**.

2.5 Shrnutí – zdroje, předmět a klasifikace antropologie

Problémové okruhy dnes zahrnované do sociální a kulturní antropologie byly původně rozptýlené v dílech evropských filozofů, historiků, etnografů, etnologů, misionářů a cestovatelů. Díky pracím osvícenských filozofů a rozvoji

německé „Völkerkunde“ byly ale již v průběhu 18. století formulovány myšlenky, které se staly základem sociální a kulturní antropologie.

Kvalitativní zvrat v dějinách antropologického myšlení způsobilo přehodnocení původního hodnotícího významu pojmu kultura a zavedení **antropologického pojmu kultura**. Posun od axiologického k antropologickému pojetí kultury anticipoval v polovině 19. století německý historik Gustav Friedrich Klemm a v roce 1871 jej završil zakladatel antropologie jako vědy o kultuře – Edward Burnett Tylor. Předmětem výzkumu antropologie se stal člověk nejen jako biologická bytost, ale také jako tvůrce a produkt kultury. V průběhu 20. století se široce koncipovaná **obecná antropologie** studující člověka jako biokulturní bytost rozšířila především v anglosaských zemích. V zemích kontinentální Evropy však i nadále převládala tendence považovat antropologii za přírodní vědu zabývající se studiem variability, morfologie a fyziologie lidského organismu. Ve Velké Británii se v úzkém spojení s klasickou fyzickou (biologickou) antropologií na základě etnografických, etnologických a archeologických výzkumů postupně konstituovala **sociální antropologie** jako věda zabývající se komparativním studiem kultury **preliterárních společností**. S analogickou situací se setkáváme ve Spojených státech. Zde základní pilíře obecné antropologie tvoří **fyzická antropologie** a **kulturní antropologie**.

Centrální kategorií americké kulturní antropologie je široce chápaný pojem **kultura**. Ten je používán k označení třídy všech specificky lidských negenetických jevů, tak jak se projevují v artefaktech, sociokulturních regulativních a idejích sdílených a předávaných členy určité společnosti. Oproti tomu britská sociální antropologie, preferující pojem společnost, klade důraz na studium hodnot, institucí a zvyků v kontextu **sociální struktury**. To přirozeně vede k poněkud jinému typu analýzy a interpretace sociokulturních jevů.

Vzhledem k příbuznosti těchto věd se v uplynulých letech ve Spojených státech stále více prosazuje nové pojetí syntetické **sociokulturní antropologie**, která by v sobě vedle kulturní antropologie zahrnovala také antropologii biologickou, sociální a aplikovanou. Evropská sociální antropologie však i nadále prosazuje institucionální i výzkumnou autonomii. Tento trend je pochopitelný, protože od samého počátku evropská sociální antropologie akcentovala odlišná témata, terminologii a explanační schémata.

Velmi nejednotný postoj zauímají britští a američtí antropologové také k **etnografii** a **etnologii**. Určitá část antropologů je považuje za základní subdisciplíny sociální a kulturní antropologie, které zajišťují dvě základní fáze antropologických výzkumů. Podle tohoto scénáře etnografie pokrývá deskriptivní, popisnou rovinu studia a plní úkoly spojené se sběrem, popisem, klasifikací a analýzou antropologických dat prostřednictvím terénního výzkumu určité kultury. Etnologie poté provádí zobecnění tohoto materiálu v mezikulturní i historické perspektivě.

Americká kulturní antropologie je podstatně šířeji koncipovaná nežli britská sociální antropologie. Syntetizuje v sobě kromě etnografie a etnologie také **archeologii, prehistorii a lingvistickou antropologii**.

Vzhledem k širokému výzkumnému poli spolupracuje sociální a kulturní antropologie s řadou dalších vědních disciplín. Ze společenských věd využívá zejména poznatky sociologie, psychologie, historie, folkloristiky a religionistiky. Se sociologií sdílí zájem o problematiku fungování a vývoje sociální struktury společnosti, s psychologií otázky vztahu biologické a kulturní determinace lidské činnosti, s historií studium proměn sociokulturních systémů v procesech kulturní difuze a evoluce. Blízko má také k folkloristice a religionistice, s nimiž ji spojuje společný zájem o oblasti symbolické kultury.

Z okruhu přírodních věd je sociální a kulturní antropologie úzce spjatá s **fyzickou antropologií** a jejími subdisciplínami – paleoantropologií, fyziologickou, morfologickou a vývojovou antropologií, molekulární antropologií aj. Předmětem výzkumů současné fyzické antropologie je studium růstu, vývoje a funkce lidského organismu v rámci různých rasových, etnických, kulturních a sociálních skupin populace v čase a prostoru.

Osobitým svorníkem, který spojuje fyzickou antropologii s antropologií sociální a kulturní, je **paleoantropologie**. Tato subdisciplína fyzické antropologie se zabývá evolucí člověka a jeho živočišných předchůdců – **antropogenezí**. Významnou oblastí paleoantropologických výzkumů je také studium geneze a vývoje kultury jako prostředku adaptace rodu *Homo* k vnějšímu prostředí. Kultura jako předmět výzkumu tak osobitým způsobem spojila zájmy fyzických i kulturních (sociálních) antropologů.

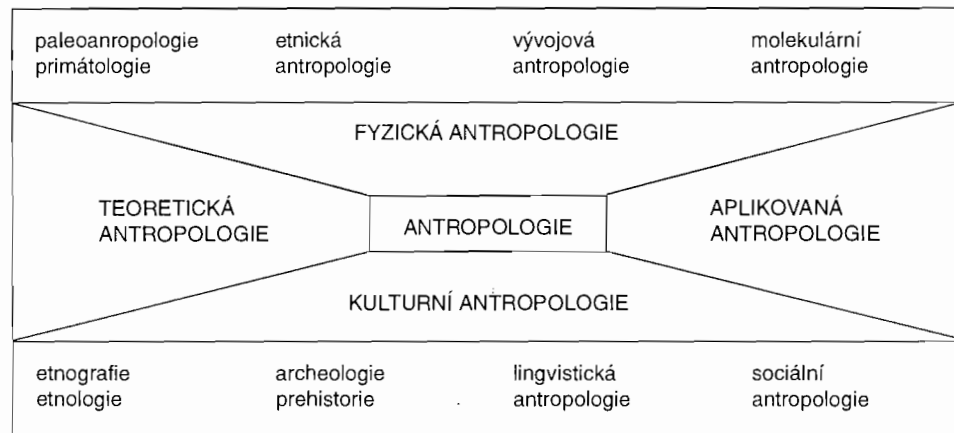
Tradičním objektem výzkumů sociální a kulturní antropologie byla kultura **preliterárních společností**, které byly studovány jako komplexní, vnitřně integrované a do značné míry autonomní **sociokulturní systémy**. V souvislosti s postupným zánikem původních **lokálních kultur** se však předmět antropologických výzkumů rozšiřoval na jednoduché rolnické pospolitosti a vyspělé moderní společnosti. Základní metodou sociální a kulturní antropologie je terénní výzkum, tj. systematický sběr antropologických dat využívající nejrozličnější techniky empirických výzkumů přímo mezi příslušníky studované kultury. Nejeefektivnějším typem terénních výzkumů jsou klasické dlouhodobé pobyty v malých lokálních společnostech, vyžadující od antropologa znalost jazyka a zvyků dané kultury a schopnost přizpůsobit se místnímu způsobu života, sociálním, geografickým a klimatickým podmínkám.

Současná sociální a kulturní antropologie zahrnuje nesmírně diferencovaný komplex speciálních věd a přístupů, které je možné dále klasifikovat:

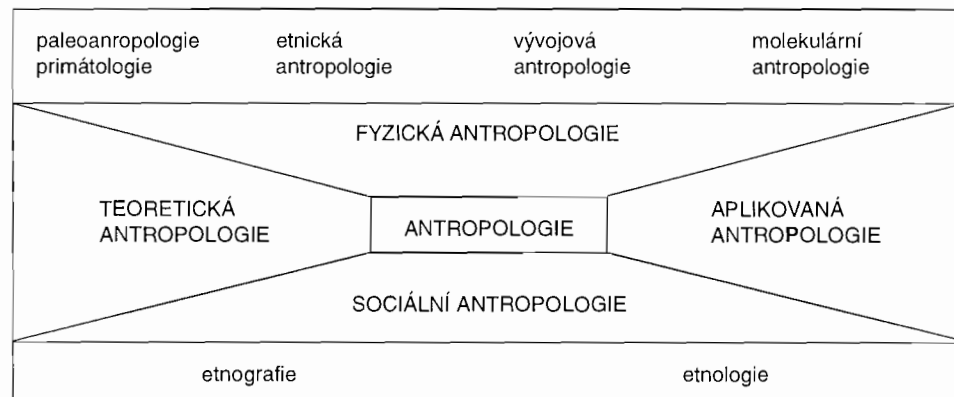
1. podle subdisciplín fyzické, sociální a kulturní antropologie;
2. podle hlavních tematických oblastí antropologických výzkumů;
3. podle jednotlivých výzkumných škol a směrů;
4. podle sociotechnických funkcí, které antropologie plní.

Přestože se antropologii za celou dobu jejího trvání nepodařilo sjednotit, představuje dnes právě ve své anglosaské variantě jednu z nejvlivnějších věd o člověku, společnosti a kultuře.

Schema 2 Americký model obecné antropologie

Schema 3 Britský model antropologie

Tuto klasifikaci antropologických subdisciplín není možné považovat za univerzální. Vzhledem k tomu, že jednotliví antropologové ve svých učebnicích vypracovávají různé varianty systematiky antropologie, je třeba výše uvedené „modely antropologie“ považovat spíše za vyjádření obecných taxonomických trendů.

3 Evolucionistická antropologie

Vznik sociální a kulturní antropologie je nerozlučně spjat se zrodem jednoho z nejvlivnějších vědeckých hnutí druhé poloviny 19. století – **evolucionismu**. Základy antropologie jako integrální vědy o člověku, společnosti a kultuře položili představitelé evropské etnografie, etnologie, archeologie a antropologie druhé poloviny 19. století, kteří vymezili základní tematické okruhy antropologických výzkumů a vytvořili tak předpoklady pro konstituování moderní sociální a kulturní antropologie. Evolucionismus byl mezinárodním hnutím, jež zasáhlo většinu evropských zemí, i když vůdčí úlohu sehrála anglická věda. Přitom si je třeba uvědomit, že to, co dnes z časové perspektivy označujeme jako evoluční směr v antropologii a etnologii, nebylo v době svého vzniku jednotnou školou. K tvůrcům evolucionismu patřili představitelé různých vědních disciplín a výzkumných orientací, které spojovala snaha o postížení evoluce lidské kultury. V průběhu let 1860–1890 vznikla řada prací, které položily základ evolucionistického paradigmatu. Jeho jádro tvoří teorie endogenní změny, která předpokládá, že hybnou silou dějin je progresivní evoluce vyrůstající z lidské tvořivosti a schopnosti inovace.

3.1 Evolucionismus – výzkum kultury v čase

3.1.1 Ideové zdroje evolucionistické antropologie

Evolucionismus v jistém smyslu představuje dovršení **osvícenské koncepce pokroku**, podle níž je třeba vývoj chápat jako proces postupného zdokonalování lidstva. Ideu pokroku spolu s teorií, že kulturní vývoj je možné rozčlenit do kvalitativně různých evolučních stadií, rozpracovali již v 18. století A. Ferguson, A. R. J. Turgot a J. A. Condorcet. Významným stimulem pro vznik evolucionismu byl také rozvoj přírodních věd a aplikace jejich metod a poznatků na zkoumání sociokulturních jevů. Tento myšlenkový zdroj je spjat zejména s **teorií biologické evoluce**. Rozhodující roli z tohoto hlediska sehrál Charles Darwin (1809–1882), který v pracích *O vzniku druhů přírod-*